

# Det professionella landskapets framväxt

---

Det professionella landskapets framväxt. Kapitlet *Det historiska svenska professionella landskapet, en sammanfattande och jämförande analys*. Av Lennart G. Svensson.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.338.c745>

E-boken är publicerad av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 2025  
Boken är ursprungligen publicerad av Studentlitteratur.

ISBN: 978-91-44-12205-2

eISBN: 978-91-8104-669-4

Upphovsrätt: Författaren/författarna

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).

Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

# DET HISTORISKA SVENSKA PROFESSIONELLA LANDSKAPET, EN SAMMANFATTANDE OCH JÄMFÖRANDE ANALYS

LENNART G. SVENSSON

I detta avslutande kapitel ska vi jämföra de sex professionella kompetensfälten. Syftet är att ge en jämförande sammanfattning och att dra slutsatser om de historiska processer som har beskrivits och analyserats i de respektive kapitlen. Därmed ska vi försöka förstå och förklara det sociala fenomenet professioner i deras dynamiska historiska kontexter.<sup>1</sup> För det första gäller det periodisering som avser formering, konsolidering eller konstituering och professionalisering. För det andra gäller det expansion eller språng, s.k. take-off. För det tredje gäller det fältens utbildningar. För det fjärde gäller det deras arbets- och yrkesorganisationer. För det femte gäller det mer övergripande historiska processer och mekanismer eller villkor och betingelser för professionalisering på dessa fält. Här har vi det svenska professionella landskapet med sina kunskapsbärare, så som de framstår på sex olika fält.

## Periodisering

Formering, konsolidering eller konstituering och professionalisering diskuterades i inledningskapitlet som tre perioder i fältens etablering och utveckling. Ett fält börjar *formeras* då en viss arbetsdelning utvecklas och dominans- och underordningsrelationer etableras. I tabell 8.1 kan vi se att akademi, utbildning (gymnasier) och hälsa formades under det medeltida skråväsendet. Under *konsolidering* började fälten anta modernare former efter att ha lämnat detta skråväsende och institutionaliserades som ett relativt autonomt kompetensfält, alltmer byggt på sekulariserad kunskap.

<sup>1</sup> Där vi har sökt följa George & Bennett 2005 och deras jämförande metoder för historisk analys.

Den sociala sidan av konsolideringen innebär främst att yrkena *konstitueras*, dvs. bildar egna förbund med professionella ambitioner som bevakar och förstärker de egna intressena och även förstärker identiteten, vad som kan kallas övergången från ett ”yrke-I-sig via ett yrke-FÖR-andra till ett yrke-för-SIG”. Inom fälten etableras statushierarkier mellan de ingående yrkena. Kognitivt sett utmärks konsolideringsfasen oftast av att det ännu inte föreligger någon allmänt accepterad teoretisk grund som är integrerad med praktiken. Fältet kan istället beskrivas som preparadigmatiskt, dvs. det finns ett stort antal teorier och praktiker och sambandet mellan dem är ofta svagt.

*Professionaliseringsprocessen* innebär främst att yrken på fältet förvetenskapligas genom egen forskning och genom att systematisk utbildning införs och blir till ett formellt krav för att få utöva yrkespraktiken, något som gäller akademifältet först i nutid vad avser pedagogik att undervisa.

*Specialisering, karriärvägar och ideologier* om yrket är andra konsoliderande karaktäristika som syns särskilt väl på hälsofältet. Yrken kan dessutom söka monopolstatus och autonomi via staten. Detta gäller en rad legitimationsyrken på hälsofältet jämte psykolog och psykoterapeut på det psykosociala fältet i slutet av denna historiska del.

Fältet är *professionellt* då det domineras av ett grundläggande paradigm. Systematisk forskning kopplad till praktiken bedrivs. Det finns en enhetlig kår. Verksamheten utmärks av autonomi och diskretion samt av egen kontroll av både arbetsdelningen och utförandet av praktiken. Kollegiala beslutsformer är framträdande och balanserar vertikalt, byråkratiskt beslutsfattande. Specialiseringen är högt utvecklad. Vi kan notera att det i beskrivningarna ofta saknas exempel på att begränsa konkurrensen mellan yrkesutövare och att skapa en kollektiv kår från aggregat av enskilda fria yrkesutövare, vilket utgör en första viktig fas i en professionalisering.

Akademifältets konsolideringsfas skedde mellan 1852 och 1960. Perioden mellan 1850- och 1870-talen ses som ett ombrytningskede: studentexamen infördes, utbildningsväsendet systematiserades och nivåindelades, vetenskaplig forskning betonades som ett tjänsteåliggande och universitetens inre organisation förändrades. Perioden från det sena 1930-talet till 1960-

**TABELL 8.1** Tidsperioder för fältens formering, konsolidering och professionalisering.

|                     | Akademi     | Utbildning | Reglering | Integration | Hälsa/<br>Medicin | Teknik     |
|---------------------|-------------|------------|-----------|-------------|-------------------|------------|
| Formering           | 1600-talet  | 1530–1849  | 1850–1915 | 1850–1915   | 1600–1850         | 1860–1915  |
| Konsol./konstit.    | 1852–1960   | 1850–1879  | 1920–1945 | 1915–1945   | 1860–1920         | 1916–1973  |
| Professionalisering | 1970-talet  | 1940–2001  | 1945–1985 | 1945–1985   | 1930–1960         | 1939–1973  |
| Är professionellt   | 1970 (1990) | (2011)     | Ca 1980   | Ca 1980     | 1910-talet        | 1950-talet |

talets mitt ses som en institutionell konsolideringsfas. Vad gäller konstitueringen av det akademiska fältet utgjorde 1852 ett märkesår, då universiteten lämnade sin jurisdiktion som självständigt skrå och efter hand inlemmades i staten. I utbildningsfältet skedde konsolideringen av ämnesläraryrket när det ungefär samtidigt blev ett eget yrke skilt från både prästyrket och kyrkan samt mer fristående från universiteten. Utbildningsfältet visade en rad försök att skapa enhetligare grund för läraryrket: 1950-talets psykologi och pedagogik, tillämpad pedagogik på 1960-talet, praktisk pedagogik på 1970-talet, didaktik på 1980-talet och slutligen utbildningsvetenskap på 1990-talet.

Det är bara i utbildningsfältet som en konstituering tydligare skiljs ut från konsolidering (1880–1939) och det rörde där då framför allt läraryrkenas organisering som var en fas i många turer. Yrkets stratifiering skedde på social bakgrund, kön och skolform/nivå. Det består fortfarande i skillnaden mellan de nuvarande två förbunden Lärarnas Riksförbund och Sveriges Lärarförbund. Bildandet av förbund, vilket skedde under 1800-talet för många klassiska professioner, hade såväl materiellt som symboliskt värde.

Akademi, utbildning och hälsa formerades i svensk historia före industrisamhällets inledning, där reglering, integration och teknik tog sin början. Det rör sig på det hela taget som synes oftast om ganska långa perioder, från ett kvartssekel till ett drygt sekel. De näraliggande fälten reglering och integration visar som förväntat större likheter än andra med formering under senare halvan av 1800-talet och konsolidering under perioden 1920–1945. Men i dessa två fält ryms också flera olika yrken. Regleringens jurister har en betydligt äldre historia än socionomerna, och deras professionalisering skedde under 1700- och 1800-talens industrialisering. Akademiens professionalisering på 1970-talet avser den då introducerade mer systematiska forskarutbildningen. Om man istället ser till yrkesorganiseringen skedde

professionaliseringen under 1960-talet. Vad gäller undervisning i grundutbildning av främst lektorer och adjunkter introducerades kortare pedagogisk utbildning först kring 1990. Därmed har vi två olika år när akademien kan betraktas som professionell – i forskning 1970 respektive undervisning 1990.

Lärare i utbildningsfältet kan från år 2011 ansöka om legitimation. Även om yrkets professionalisering ändå kan diskuteras (vilket sker ingående i den nutida volymen), anger vi här detta år för yrket som professionellt. Socionomernas professionalisering hör ihop med välfärdsstatens utveckling under 1960- och 1970-talen. Båda fälten, psykosocial integration och reglering, kan ses som professionaliserade från cirka 1980, vilket är något senare än hälsa och teknik. Fältet hälsa med läkaryrket professionaliserades tidigare än andra, och har liksom akademi en längre historia bakom sig. Detta är en viktig orsak till att läkaryrket ofta utgör modell och exempel på ett professionellt fält. Kognitivt sett illustrerar hälsofältet särskilt väl övergången från preparadigmatiskt stadium till paradigmiskt. Medicin utmärks också tidigt av ett grundläggande paradigm, ett s.k. *heartland*, knutet till ett sammanhållet yrke med behörighetskrav, specialisering, autonomi, klinisk forskning, enhetlig kår och kollegialitet. Det teknologiska fältet bedöms som professionellt från 1950-talet. Endast i det kapitlet diskuteras begreppet avprofessionalisering. På det fältet skedde en sådan först och delvis när ingenjörerna fick konkurrens om positioner i företagsledningar till fördel för främst civilekonomer. Vidare var detta fält tidigare än andra föremål för organisations- och styrningsförändringar i form av nyliberala influenser. På 1970-talet infördes New Public Management, Total Quality Management och Value for Money-revisioner som styrning och kontrollinstrument, vilket konkurrerade med professionell styrning.

## Kvalitativa och kvantitativa take-off

Begreppet take-off används för att beteckna ett *formativt moment* i historien som leder till att en ny och relativt beständig struktur etableras, såväl inom tänkandet som i arbetslivets praktik. Vi skiljer på kvalitativt och kvantitativt take-off. Det *kvalitativa* ses dels som kognitivt, dels som socialt eller organisatoriskt. Det första stora kognitiva kvalitativa språnget inom akademifältet skedde när empirisk och naturvetenskaplig forskning efter hand, kring sekelskiftet 1900, togs in från omgivande institut och yrkesutbildningar utanför universiteten. Ett andra språng skedde på 1940-talet med ökande

forskningsresurser i naturvetenskap (inklusive medicin och teknik), som då starkt drog ifrån human- och kulturvetenskap. Organisatoriskt take-off på akademifältet skedde bland annat då studentexamen fördes till gymnasier 1862, examina blev enhetliga mellan universitet och yrkesutbildande institut, när lektor infördes som ny tjänstekategori slutet av 1950-talet och när den enhetliga högskolan etablerades 1977. På utbildningsfältet är det svårt att hitta något tydligare kvalitativt take-off vad gäller läraryrkena. Kanske det närmaste är 1940-talets politiska vetenskapliga ambitioner vad gäller både skolan och läraryrket, som sedan återkom i många former. Fältet utmärks av att ha varit flerparadigmatiskt med många olika försök att skapa en mer enhetlig kunskapsgrund för yrkena. Den kunskap det då gällde rörde kompetens att undervisa i allmänhet och i särskilda ämnen i synnerhet. Akademiens motsvarighet till detta kom först i nutid med krav på pedagogiska fortbildningar. Den gemensamma kunskapsgrunden låg och ligger där snarare i allmänna vetenskapliga metoder som överbryggar ämnesgränserna.

På regleringsfältet förekom ett första kvalitativt take-off på 1940-talet med den första utbildningen av socialarbetare. Ett andra take-off inträffade under 1960-talet när flera andra utbildningar etablerades. Utvecklingen på detta fält hör nära ihop med kommunernas expansion genom att flera samhällsuppdrag fördes från stat till kommun. På det psykosociala integrationsfältet förekom kvalitativa språng i de olika yrkena vid olika tidpunkter. Psykiaternas första kvalitativa take-off skedde när psykiatri blev en medicinsk specialitet, vilket stärkte deras kognitiva bas. I psykologi bestod den psykologiska praktiken främst av ett differentialpsykologiskt arbete med tester som de viktigaste verktygen. Dessa metoder kännetecknade utbildning och tillämpning och representerade ett slags kvalitativt take-off, som bildade en kognitiv bas till yrkets första fas av konsolidering och professionalisering. En statlig psykoterapeutisk utbildning blev så småningom resultatet av det s.k. Hook-manifestet, vilket kom att utgöra ett tydligt markerat kvalitativt take-off för utbildning i psykoterapi men delvis också för hela det psykosociala integrationsfältet. Såväl kognitiva som sociala aspekter av psykoterapi var därmed etablerade i fältet. Konstruktioner av subjektivitet och självreflektion och förebyggande insatser utgjorde ett kvalitativt språng för yrken inom psykosocial integration som därmed skilde ut detta fält från social reglering. Den mentalhygieniska rörelsen med idéer om att förebygga psykisk ohälsa genom rådgivning och fostran utgjorde en annan influens.

Den bidrog till att mental hälsovård skildes ut från hälsofältet under första hälften av 1900-talet.

På hälsofältet skedde ett första kvalitativt take-off redan under 1700-talet. Då handlade det om etableringen av medicin som en positiv vetenskap med anatomi och patologi som hade avgörande betydelse för klassifikations-systemet och därmed den kognitiva strukturen i yrkets kunskapsbas. I ett andra kvalitativt take-off utvecklades det biomedicinska paradigmet främst i bakteriologi med mikroskopi- och laboratorieforskning. Detta lade grunden till ett enhetligt läkaryrke som har fungerat som en legitimerande resurs i läkarkårens professionaliseringssträvanden och inneburit starka anspråk på egen jurisdiktion. På det teknologiska fältet visade sig ett kvalitativt språng i att utbildningen standardiserades och blev alltmer vetenskapligt baserad efter sekelskiftet 1900, forskningsinstitut etablerades liksom Ingenjörsvetenskapsakademien.

Kvalitativa språng handlar om professioners relationer till vetenskap, forskning och kunskapsutveckling som utgör dynamiska drivkrafter till att differentiera och specialisera yrkena och deras praktiker. Här ligger också en legitimering av professionella praktiker med hjälp av akademisk rationalitet, logik och systematik – inte sällan i konflikt med andra grunder för legitimering i yrkesutövning.<sup>2</sup> Kvalitativa språng sker också med nya former för organisationering både av yrkena och deras arbetsorganisationer.

*Kvantitativt* take-off rör både resurser och individer. Det enklaste och vanligaste måttet är antalet individer i ett visst yrke. En viktig aspekt i ett yrkes professionalisering är just expansionen av antalet utbildade och yrkes-verksamma. Det handlar både om att skapa exklusivitet genom att begränsa antalet och att expandera sin arbetsmarknad. Det är alltså inte självklart positivt med kvantitativ expansion. Det är en balansgång där de olika fälten visar hur skilda strategier använts och nått framgång. Läkarna medverkade till att begränsa antalet utbildningsplatser och upprätthöll därmed stor efterfrågan och låg arbetslöshet. Samtidigt bredda specialiseringen på grund av forskning och ny teknik arbetsmarknaden.

Det stora kvantitativa språnget för det akademiska fältets lärare och studenter inträffade på 1960- och 1970-talen och ytterligare på 1990-talet. På utbildningsfältet skedde ett första kvantitativt språng när folkskolläraryrket etablerades i mitten av 1800-talet och ett andra när grundskolan infördes

2 Abbott 1988, s. 52ff; Freidson 2001, s.153f; Slagstad 2008.

på 1960-talet. Regleringsfältet och det psykosociala integrationsfältet hade sin starkaste tillväxt på 1970-talet. Vi ser kvantitativa take-off för psykiatrer, psykologer och socionomer särskilt under 1970-talet. Bland psykologer skedde en tiofaldig ökning på femton år, vilket representerar deras kvantitativa take-off – som del av den allmänna expansionen av högre utbildning. Dessa två fält och deras yrken representerar därmed främst välfärdsstatens och välfärdsprofessionernas expansion. När det gäller expansionen på hälsofältet har det funnits ett antal kvantitativa take-off. Utbyggnaden av lasarett skedde efter 1860-talet samtidigt med en måttlig utbyggnad av läkartjänster. På 1900-talet expanderade tjänsterna alltmer. Efter 1940 hade sjuksköterskorna sin stora expansion och deras tjänsteutveckling följde tätt på antalet vårdplatser. Läkartjänsterna ökade först något långsammare, men från 1940 allt starkare.

Ingenjörerna hade mindre enhetlig utbildning och därmed också mindre kontroll över antalet utbildningsplatser. Här fanns också en stark specialisering på grund av forskning och ny teknik. Men fältet var mer beroende av ekonomiska konjunkturer med skiftande efterfrågan och perioder med högre arbetslöshet, vilket syns i flera kvantitativa språng följda av svagare utveckling. Fältet hade sitt första kvantitativa take-off mellan cirka 1890 och cirka 1915. Ingenjörernas andra kvantitativa take-off skedde efter andra världskriget med framväxten av en stark välfärdsstat och utökade arbetsmarknader. Ett tredje kvantitativt take-off skedde från mitten av 1980-talet med en temporär nedgång i början av 1990-talet. Det har varit svårt att se hur kvantitativa take-off varit kopplade till och drivna av efterfrågan så att säga underifrån till skillnad från initiativ ovanifrån drivna av politiker, myndigheter eller professionerna själva.

## Utbildningar och utbildningsförändringar

I kapitel 2 om det akademiska fältet framgår mycket tydligt hur andra fält med sina respektive yrken utvecklade sina utbildningar genom att integreras med och till sist 1977 helt inordnas i universitets- och högskolesystemet. Detta system var delvis ett resultat av att tidigare yrkesutbildningar i de övriga fälten samordnades med universiteten. Tidigare utbildningar på dessa fält beskrivs också i respektive kapitel. Utbildningarna ges där självklart stor betydelse för yrkenas professionalisering. Hälsa och teknologi tog med sig sin egen forskning och kunskapsutveckling in till universiteten. Reglerings-

fältets och utbildningsfältets utbildningar blev istället mer underordnade universitetens ämnen, till exempel juridik, pedagogik och psykologi, och deras forskning och kunskapsutveckling. Utbildningsfältet är ett exempel på särskilda problem när det gäller relationen mellan praktikbaserad respektive akademibaserad kunskapsutveckling. Detta rör vad som kan kallas professionerna som förmedlare mellan yrkesmässigt handlande och abstrakt teoribildning.<sup>3</sup> Själva innehållet i utbildningarna är mer utförligt beskrivet på hälsofältet, medan det på övriga fält ges mindre plats. Studier av utbildningars innehåll och de processer som ledde fram till detta innehåll och med vilka aktörer, utgör en särskild forskningsgenre (studier av curricula). Sådana studier visar hur kampen om det kognitiva innehållet bestäms och vilken resurs det utgör på ett visst fält. Relationen mellan teori och praktik eller mellan forskare/utbildare och yrkesutövare i praktiken är där av stor betydelse i yrkesutbildningar och en återkommande fråga.<sup>4</sup>

Gemensamt för samtliga fält är utbildningarnas *förstatligande*. Vad gäller det akademiska fältet användes expansionen av statlig finansiering i relation till avkastning från eget kapital som en tydlig kvantitativ indikator på förstatligande. En annan aspekt av förstatligande gällde att privata skolor och utbildningar minskade sin andel i olika verksamheter. Fältens och yrkenas utbildningar och deras förstatligande utmärks vidare av att initiativ till reformer huvudsakligen togs av politiska aktörer och oftast genom särskilda offentliga utredningar. I många fall var de ett resultat av förhandlingar och samarbeten mellan yrkesutövare jämte deras föreningar, arbetsgivare och deras organisationer samt representanter för myndigheter och politiker. Utbildningsreformerna handlade om att i många steg göra utbildningarna enhetliga. Detta utmärkte högre yrkesutbildningar som sökte efterlikna universiteten, som i sin tur formades i linje med dessa yrkesutbildningar. Högskolan gjordes enhetlig från 1977. Ungdomsskolans motsvarighet var grundskolan 1969 och den nya gymnasieskolan 1970. Förstatligande medförde att verksamheter fick rätt till myndighetsutövning och samtidigt underordnades övervakning och tillsyn.

Utbildningarnas *förvetenskapligande* är en annan process som är mycket central för att följa professionaliseringen. Mycket av detta ryms åter i kapitlet om akademien. Anknytning av yrkesutbildningar till forskning

<sup>3</sup> Grimen 2008.

<sup>4</sup> Smeby 2008, 2012.

och vetenskap utvecklades vid institut och högskolor och importerades till universiteten. Det kvalitativa språnget för förvetenskapligande av flertalet yrkesutbildningar skedde främst när dessa inordnades i universiteten från 1977 och framåt. Men det finns en rad exempel på professionella yrkesutbildningar inom instituten utanför universiteten som förvetenskapligades långt tidigare, i synnerhet på hälsofältet och det teknologiska fältet, och som utgjorde modell för och senare tog med sig detta in till universiteten. Hur och när forskningsämnen mer och mindre knutna till professurer etablerades, utgör indikatorer på förvetenskapligande. Inte sällan hördes visst motstånd mot påtryckningar om att delta i forskarutbildning med sikte på disputation bland till exempel adjunkter i lärarutbildningar och lärare i sjuksköterskeutbildningar. Men vetenskaplig grund blev ändå allmänt vedertagen och formellt stipulerad, även om det in i nutid pågått omfattande diskussioner om och arbete med att definiera forskningsområdet och forskningsämnet på framför allt utbildnings-, reglerings- och integrationsfälten.

Ett slags motsats till förvetenskapligande kan sägas vara praktikbase-rad innovation och kunskapsutveckling med sin särskilda koppling till forskning. Särskilt hälsofältet och det teknologiska fältet utgör exempel på fält med tekniska innovationer som genererade nya behandlings- och produktionsmetoder samt produkter och därmed nya kliniker respektive industriföretag.

Utbildningar innebär inte bara val av innehåll utan även val av deltagare. Det sker ett *urval av studenter* som gäller ekonomi, social bakgrund, kön och ålder. Flera professionsutbildningar utvecklades till s.k. prestigeutbildningar som läkare, jurist och arkitekt. Utbildningen medverkar till att professioner får och behåller en viss social status i samhället och därmed delvis återskapar hela det professionella landskapets belöningar och arbetsvillkor jämte relationer till allmänheten. En del av detta handlar om att upprätthålla exklusivitet.<sup>5</sup> I vilken utsträckning professioner själva kan medverka därtill är mycket väsentligt för professionaliseringen. Långa sammanhållna yrkesutbildningar har vidare funktionen att socialisera in studenter i yrket och skapa yrkesidentitet som man har med sig ut i arbetslivet. Att läkare trots sin mångdisciplinära utbildning och sin omfattande specialisering uppfattas som ETT yrke är mycket anmärkningsvärt. Detsamma kan sägas om ingenjörer, vars historia kännetecknas av många olika utbildningar på olika

<sup>5</sup> Collins 1979.

nivåer och med en mycket differentierad arbetsmarknad med svag koppling till utbildningarna. Professionernas sociala nätverk etableras delvis under utbildningen, särskilt om den är starkt sammanhållen, och ger resurser till fältet som påverkar relationer till andra yrken och till omgivningen.

## Relationer till institutioner och arbetsorganisationer samt yrkesorganisationer

Inom professions- och organisationsforskning finns det en lång tradition av att diskutera och studera relationerna mellan profession och organisation. Den handlar om att den professionella kollegiala formen för styrning baserad på expertis och vetenskaplig kunskap omges av och ingår i byråkratiska organisationer med linjestyrning baserad på regler och över- och underordning. Motsättningarna mellan professionella och byråkratiska styrformer har framhållits och setts som hämmande för professionell autonomi baserad på expertis och kunskap. Denna diskussion har aktualiserats med betoning på linjestyrning och management under senare decennier, vilket vi därför återkommer till i den nutida volymen enligt förordet. Men ändå är professionernas framväxt nära kopplad till de arbetsorganisationer som utgör en nödvändig plattform och resurs för professionellt arbete och samtidigt bestämmer handlingsutrymmet.<sup>6</sup> Detta arbete kan knappast förekomma fristående utan sker i byråkratiska arbetsorganisationer. Särskilt tydligt blir detta när man tar fasta på det samhällsuppdrag som delegeras till professioner och förvaltas i och genom organisationerna. Även egenföretagande professionella har haft företagsorganisationen som inramning och villkor och samtidigt varit underställda vissa delegerade förvaltningsregler under tillsyn. Det stora flertalet professionella har dock varit anställda i större byråkratiska arbetsorganisationer. Yrkens formering, konstituering och professionalisering har varit nära knuten till organisationernas formering och förändring. Professioner har därmed varit starkt organisations- och kontextberoende, vilket ofta har varit underskattat i studier av professionellt arbete. Det handlar om organisationer för utbildning, särskilda professionella organisationer eller förbund för respektive yrke samt framför allt arbetsorganisationer med sina resurser, där själva yrkesutövandet görs möjligt. Vi talar här om både institutioner som värden, normer, och vad

6 Svensson 2011; Svensson, Johnsson & Laanemets 2008.

som tas för givet samt om materialiserade konkreta organisationer – utan att denna åtskillnad upprätthålls i det följande.

De historiska studierna av fältens och yrkenas framväxt ger en rad exempel på initiativ från politiker och myndigheter rörande utbildningar och verksamheter som gällt yrkena och deras professionalisering. Det är uttryck för det typiska i nordiska och kontinentala länder: att de kännetecknas av en extern professionalisering, i regel ovanifrån, med initiativ främst från statliga organ. Detta till skillnad från en intern professionalisering, eller underifrån, med initiativ från yrkesförbund och yrkesverksamma som varit vanligare i anglosaxiska länder.

Organisation på *nationalstatlig nivå* med departement och myndigheter för beslut och tillsyn utgör för samtliga fält och professioner viktiga styrande ramvillkor. Kanslersämbetet, Skolöverstyrelsen, Domstolsverket, Socialstyrelsen, Medicinalstyrelsen, Järnvägsstyrelsen och Vattenfallstyrelsen m.fl., jämte deras föregångare, har utgjort de främsta för respektive fält. De representerar en kombination av expertstyre och byråkrati. Från denna politiska nationalstatliga nivå har vi två typer av diskursiv styrning. Den ena utgår från utredningar och förberedande arbete inför lagregleringar. Den andra ligger i förvaltningsstyrningen genom lagar, förordningar, anvisningar, rekommendationer och tillsyn. Kapitlet om utbildning ägnar särskilt stor uppmärksamhet åt utredningsväsendet och dess roll. (Mer ingående studier av utredarnas bakgrund och tillhörighet på samtliga fält skulle kunna ge bättre underlag för att analysera denna politiska diskursiva påverkan på fältens utveckling.) Men även de övriga fältens beskrivningar visar ändå här att professionaliseringen i hög grad drivs ovanifrån, av initiativ och förslag i utredningar som genererar nya lagar och förordningar. Det s.k. Hook-manifestet om en statligt reglerad utbildning i psykoterapi, formulerat av yrkesverksamma inom psykiatri och psykoterapi, utgjorde ett undantag med sitt initiativ underifrån. Detta resulterade så småningom i en gemensam utbildning i psykoterapi, vilket fick stor betydelse.

Den kommunala organisationens uppbyggnad och förändringar utgör andra övergripande ramvillkor för samtliga fält, med undantag för akademien. Den kommunala och landstingskommunala reformen under 1860-talet satte nya villkor i synnerhet för skolor, sjukvård och social verksamhet och har sedan dess haft stor betydelse för dessa fält.

Härmed går vi över till fältens respektive *arbetsorganisationer*, där själva yrkesutövningen sker. Tillhörighet eller medlemskap ges genom anställning,

vilket innebär inordning i och underordning under en rad lagar och förordningar och kontrollformer utöver den kollegiala professionella. *Akademi-fältet* har sina universitetsenheter med sina fakulteter sedan de medeltida universiteten, där både professorer och studenter utgjorde juridiska medlemmar. Fakulteterna bildade grundstommen i universitetens inre organisation med rötter i skråsamhället. Det var ett ideal att ha ett fullständigt universitet med samtliga fakulteter: de tre s.k. högre, teologisk, juridisk och medicinsk, samt den lägre filosofiska som i omgångar delades upp i naturvetenskaplig, humanistisk och samhällsvetenskaplig. Ämnesinstitutioner etablerades mest under 1940-talet och blev formellt reglerade 1964. Denna specialisering med tydligare gränser mellan ämnen gav utrymme och resurser för varje ämne att utvecklas. Samtidigt utgjorde de försvårande villkor för integrerade professionella yrkesutbildningar som till exempel till läkare, lärare och socionom. För lärare aktualiserades detta särskilt när lärarutbildningarna för både ämnes- och grundskollärare inordnades i universitetens organisation från 1977. Professorerna var också administrativa chefer innan institutionerna kom till. Därefter var de ämnesföreträdare samtidigt som föreståndare för institutionerna till dess att prefektpositionen från 1964 så småningom lät separera administrativt ledarskap mer från ämnesföreträdandet. En byråkratisk linjeorganisation har funnits sedan dess, delvis parallell med den ämnesmässiga, kollegiala. Ledningspositioner vid universiteten var av tradition ambulatoriska – visserligen med allt längre perioder. Men tydligare separata karriärer blev de inte förrän in på 1990-talet. Mer om detta kommer i den nutida volymen.

*Fältet utbildning* har haft kommunala skolor i kombination med statligt reglerade lärare fram till 1991 i samband med att skolans kommunalisering genomfördes (beslutad 1989). Skolans organisation med lärare i gruppundervisning hade sitt ursprung i skolor direkt knutna till kyrkan eller till skolor under magistraten i städer. Ämneslärare respektive klasslärare med klassundervisning fann där sina former och är fortfarande den helt dominerande organisationen. De ämnesbaserade gymnasierna respektive de klassbaserade folkskolorna blev de två fåroarna och traditionerna som fortfarande utgör skiljelinje i många skol- och lärarfrågor och ofta företräds av de två respektive lärarförbunden. Reformerna på detta fält utgjordes av nya skolformer fram till 1970-talets enhetliga grundskolor och gymnasieskolor. Därefter har det mer handlat om nya styrformer inom givna skolformer.

*Regleringsfältet* uppvisar mer varierande organisationsformer. Där finns det statliga rättsväsendet jämte juristernas och advokaternas byråer, det kommunala och från 1965 statliga polisväsendet samt kommunala socialkontor. Det *psykosociala integrationsfältet* hade sina arbetsorganisationer och sitt organisationsberoende delvis enligt regleringsfältet och hälsofältet. Men där fanns en större representation av egna företag bland psykologer och psykoterapeuter.

*Hälsofältets* främsta arbetsorganisation var slutenvårdens lasarett, baserade på en akutvårdslogik, som fann sin form i början av 1800-talet och expanderade starkt under senare delen av 1800-talet och in på 1900-talet. Expansionen av lasaretten drev efterfrågan på läkare och annan sjukhuspersonal. Organisationerna befästes och blev här primära drivkrafter som kom att styra en del av kunskapsutveckling och specialisering snarare än det omvända. Klinikerna inom lasaretten representerar medicinska specialiteter med läkare som chefer, vilka förenade kollegial och administrativ styrning. Men bilden av den klassiska professionelle är trots detta läkaren på sin privata mottagning i eget företag, som har kommit att utgöra en allt mindre andel av läkarkåren eller bara en del av läkarens arbetsdag, kombinerad med anställning. På det *teknologiska fältet* har industriföretagen framstått som den typiska arbetsorganisationen. Men liksom hälsofältets läkare var ingenjörer tidigare ofta egna företagare och konsulter. Anställningar i både statliga myndigheter och affärsverk liksom stora privata företag blev med tiden vanligare. Ingenjörerna blev också ofta företagsledare i sådana företag, senare i konkurrens särskilt med civilekonomer.

De professionella fälten har vanligen en över- och underordning av de yrken som ingår där. Det handlar om hur yrkesgrupper placeras in i arbetsorganisationernas positionsstruktur, och de relationer mellan yrken som detta skapar utgör en väsentlig del i deras professionalisering. Det har dels en mer formell sida om hur arbetsuppgifter delas upp och vem som till exempel har vilken typ av ansvar för diagnos respektive behandling, eller vem som är klinikchef eller företagsledare. Det har dels en mer informell sida som rör status eller anseende. Längre akademisk utbildning, chefspositioner med stort ansvar och många underordnade, hög lön och andra privilegier är sådant som ger gott anseende. Interaktionen mellan dessa sidor utgör ett intrikat spel som är svårt att analysera. Men i Brante et al. redovisar vi en

hel del av sådana skattade relationer i den enkätstudien.<sup>7</sup> Statusordningen skapas i utbildningsväsendet med sina traditioner, och i arbetslivet med sina organisationer, traditioner och maktförhållanden, liksom av yrkenas relation till allmänheten och dess efterfrågan. Allmänhetens uppfattningar om yrkens status är mycket stabila och dessa värderingar återverkar på och återskapar hela kedjan av orsaker.<sup>8</sup>

På det akademiska fältet fanns en tydlig hierarki. På regleringsfältet fanns en mer formell överordning av jurister i relation till socionomer. Integrationsfältet visar exempel på återkommande förhandlingar om positioner och ansvar mellan psykiatrer och psykologer. Hälsofältet lämpar sig särskilt väl för att analysera frågan om över- och underordning av yrken. Sjukhusen innehöll en tydlig över- och underordning av läkare, sjuksköterskor och undersköterskor som var ett resultat av både de enskilda yrkenas utveckling och deras relation till varandra inom sjukhusorganisationens ramar och villkor. Både läkaryrket och hela fältet utvecklades till en stark statushierarki mellan specialiteterna längs flera olika dimensioner som forskningsberoende klar-öklar diagnos, bota-vårda, ren-oren kunskap, kirurgi-medicin, slutenvård-öppenvård osv. Det teknologiska fältets specialiseringar utvecklade inte lika starka statusskillnader. Men skillnader till exempel mellan maskin- respektive kemiingenjörer fanns dock.

Sammanfattningsvis visar sig fältens konsolidering och professionalisering i hög grad vara påverkad och orsakad av de institutionella etableringarna och expansionerna: med högskolor, gymnasier och folkskolor, rättsväsende, socialförvaltningar, sjukhus och andra vårdinrättningar samt både privata företag och tekniska avdelningar i offentlig förvaltning. Organisationerna för verksamhet och yrkesutövning (arbetsorganisationerna) föregick och efterfrågade professioner. Institutionella värden och traditioner med sina materialiserade organisationer determinerade stora delar av yrkenas konstituering och konsolidering.<sup>9</sup> Detta framhålls särskilt tydligt på det akademiska fältet om hur nya funktioner och funktionsöverlagringar som industrisamhällets experter skapade nya institutioner som i sin tur påverkade professionen. På hälsofältet ses akutvårdsmodellen bakom lasaretsutbyggnaden, som i sin tur skapade efterfrågan på läkare. En

<sup>7</sup> Brante m. fl. 2015, kap. 9.

<sup>8</sup> Ulfsdotter Eriksson 2006; Svensson & Ulfsdotter Eriksson 2009.

<sup>9</sup> Att organisationsformer bestämmer professioners utveckling finner vi starkt hävdad i Michel Foucaults studier av historiska institutioner.

annan illustration av detta kan vi hämta från utbildningsfältet. Där beskrevs reformarbetet från 1950-talet och framåt i en proposition om skolans utveckling och styrning i slutet av 1980-talet (proposition 1988/89:4) som organisatoriskt framgångsrikt sett till utbildningssystemets struktur och skolformer, men betydligt mindre framgångsrikt när det gällde styrningen av lärares yrkesutövning. Yrkena på akademifältet, utbildningsfältet och hälsofältet har varit särskilt underordnade sina institutioner jämfört med de tre övriga fältens yrken.

En annan typ av organisationer av stor betydelse för professioner är deras *yrkesförbund* och föreningar som etablerades som intresseorganisationer av professionella. Tillhörigheten sker genom frivilligt medlemskap (med undantag för Advokatsamfundet, där medlemskap är obligatoriskt för försvarare i domstol enligt rättegångsbalken 21:5). Uppkomsten av sådana förbund har varit en viktig del i processen att professionalisera ett yrke genom att skapa konkurrensbegränsning och att också dela upp marknaden genom att innesluta dem som ska ha rätt att utöva ett visst yrke och att utesluta andra. I skandinaviska länder etablerades en rad sådana förbund under 1800- och 1900-talen. De kan vara s.k. öppna karteller som bara reglerar priser och försäljningsvillkor mellan fristående producenter med olika bakgrund.<sup>10</sup> De kan också vara slutna karteller som ställer krav på viss utbildning och legitimation och därigenom reglerar både antalet yrkesutövare och deras kompetens. Både öppna och slutna karteller kan komplettera dessa krav med etik som reglerar såväl konkurrensbegränsningen som hur arbetet ska utföras och hur klienter ska bemötas. Det är oftast yrkesförbundens etiska koder som tillämpas i arbetsorganisationerna, och de spelar därmed en stor roll för professionellt arbete. Arbetsorganisationerna kan dessutom ha egna etiska regler som tillhör förvaltningsorganisationen snarare än den professionella organisationen. Yrkesförbunden är parter i förhandlingar med statliga myndigheter och deltar på olika sätt i reform- och beslutsprocesser. De kan också ha nära relationer till utbildningsanordnare vid universitet och högskolor, som ständigt återverkar på professionellt arbete genom forskning, utbildning och utveckling, såväl innehållsligt som personellt.

Lärarna på *utbildningsfältet* organiserades med början redan på 1880-talet. Det som sedan följde kan ses som ett bra exempel på hur ett fält delvis konsolideras och professionaliseras internt eller underifrån som en kamp

<sup>10</sup> Åmark 1989.

mellan olika aktörer om yrkenas organisering. Yrkesförbundens arbete var till en början mycket inriktat på socialt erkännande av lärare. Lärarna organiserade sig utifrån skolform, utbildningsbakgrund och kön: läroverkslärare, folkskollärare, folkskollärarinnor och småskollärarinnor. Svenska Lärarsällskapet (senare Läroverkslärarnas riksförbund och nuvarande Lärarnas Riksförbund), var en förening för ordinarie lärare vid de statliga läroverken och bildades år 1884. Här syns demarkations- och exkluderingsstrategier typiska för en dominerande yrkeskategori på ett fält: dels stängning nedåt genom en tydlig avgränsning i förhållande till de seminarieutbildade lärarkategorierna i folkskolan, dels stängning internt inom läroverksläraryrket genom en exkludering på könsmässiga grunder. Kvinnor hade inte tillträde till ordinarie adjunks- eller lektorstjänster. Läroverkslärarna värnade om sin position som universitetsutbildade män i statens tjänst. Så hävdade de yrkeskårens monopolställning och exklusivitet i relation till folkskollärarna, som var den till antalet dominerande lärarkategorin. Folkskollärarna sågs som utbildningsfältets halvbildade uppkomlingar. Kvinnorna bildade en egen yrkesförening år 1906, Sveriges folkskolläraryrkesförbund. Småskollärarinnorna bildade också senare en egen förening. Det blev en tydlig uppdelning av folkskolans lärare i flera förbund: folkskollärarnas, folkskollärarinnornas och småskollärarinnornas. Denna särorganisering kom att bestå fram till år 1963 då Sveriges Lärarförbund bildades. Läroverkslärarnas starka kopplingar till det akademiska fältet och till kyrkan, respektive folkskollärarnas allianser med aktörer på det liberalt dominerade statliga maktfältet, var en av flera starkt bidragande orsaker till lärarnas organisering i separata yrkesförbund. Lärares organisering i olika yrkesförbund med olika stängningsstrategier kan ses som exempel på lärarförbundens *interna* professionaliseringssträvanden. Denna interna mobilisering underifrån var utmärkande för decennierna före de välfärdsstatliga skolreformernas tid. Med 1946 års skolkommission inleddes en period i lärarnas yrkeshistoria som istället kan betraktas som *externt* initierad professionalisering ovanifrån som främst kom att handla om lärarnas utbildning och utbildningens förvetenskapligande.

Den *akademiska* personalens organisering och konsolidering i yrkesförbund skedde betydligt senare med högskoleamanuensers förening 1944. Den var gemensam för personal vid både universitet och högskolor. Andra personalkategorier ingick i Universitetsförbundet från 1961. (Dessa båda förbund slogs samman till Sveriges universitetslärarförbund [SULF] 1984.) För andra yrkesverksamma akademiker hade Sveriges Akademikers

Centralorganisation (SACO) bildats 1947. Det var en fackföreningskonfederation med en horisontell organisation där medlemskap grundades på examen. Professorerna utgjorde länge den enda personalkategorin helt inom universiteten. Efter hand som andra lärare och forskare tillkom bildade professorerna det översta skiktet i en tydligt stratifierad kår. Det allmänna inträdesprovet till en akademisk karriär var magistergraden, därefter doktorsgraden och sedan 1969 doktorsexamen. Strider om kompetens fördes i utredningar och inlagor, och yrkesorganisationer fanns till skillnad från på utbildningsfältet inte som aktörer på akademifältet.

På hälsofältet etablerades yrkesföreningar i början av 1900-talet; läkarna i en förening som från 1919 har kallats Sveriges läkarförbund och sjuksköterskorna i sjuksköterskeföreningen 1910. Bland läkarna fanns motstånd mot att gå in i en kollektiv organisation som grundade sig i en syn på yrket som kall under ed och med altruism som syfte. Det kunde skada yrkets anseende. Läkarförbundet spelade senare större roll bland annat genom att fram till slutet på 1960-talet ansvara för specialistordningen som då övertogs av den statliga myndigheten Medicinalstyrelsen. I utredningssammanhang visade sig fakulteterna ha större inflytande än de professionellas yrkesförbund. Läkarförbundet fungerade som viktig remissinstans och kunde till exempel påverka antalet utbildningsplatser.

På *regleringsfältet* fanns också förbund som hade sina rötter i början av 1900-talet, till exempel Centraförbundet för Socialt Arbete (CSA) och Polisförbundet. CSA var ett mycket viktigt förbund för frågor som rör utbildning i och tillämpning av socialt arbete. Det *psykosociala integrationsfältet* uppvisar en stor variation av föreningar, ofta baserade på olika terapiformer. Liksom inom socialt arbete fanns det många exempel på ideella organisationer som tog initiativ till utbildningar och verksamheter. Det *teknologiska fältets* yrkesorganisationer var mer varierande och utgick från såväl bransch som utbildningsnivå. Branschförbunden var många och har funnits i antingen TCO eller SACO. Svenska Teknologföreningen (STF) bildades redan 1887. Den gick 1974 upp i Sveriges Civilingenjörsförbund (CF), bildat 1954, och som ingick i SACO tre år senare.

Yrkesförbunden var ofta organiserade enligt den differentiering som hela yrkesfältet eller yrkesområdet hade. De kunde vara uppdelade på privatpraktiserande och offentliganställda, på delförbund enligt yrkesområde eller enligt specialiseringar som till exempel i läkarnas och ingenjörernas fall var mycket omfattande. Yrkesförbundens inre organisering skedde därmed i

relation till utbildnings- och arbetsorganisationer och deras inre organisering. Yrkesförbunden etablerades som frivilliga intresseorganisationer som behandlade frågor om konkurrens mellan yrkesutövare som taxor och andra ekonomiska frågor. Krav på viss utbildning och därmed en begränsning av yrkesutövarna var andra och mer professionellt inriktade frågor. I och med ny arbetsmarknadslagstiftning på 1930-talet kom många yrkesförbund att ta upp fackliga frågor om till exempel anställning, arbetsvillkor och löner. Därmed fanns å ena sidan de professionella förbunden som till exempel Svenska Läkaresällskapet och Centralförbundet för Socialt Arbete, och å andra sidan de fackliga Sveriges läkarförbund respektive Socionomförbundet, numera Akademikerna SSR. En del andra förbund, som till exempel Sveriges psykologförbund, fungerade både som professionella och som fackliga organisationer.

## Några processer och mekanismer avslutningsvis

Här är några processer i historien om dessa professionella fält. Historiskt sett har det varit typiskt för kontinentala och nordiska länder att yrken tagits i anspråk för att utföra samhällsuppdrag med initiativ från politiska aktörer och statliga organ. Det är en del av det allmänna konstaterandet att staten historiskt har formats och utvecklats med hjälp av professioner som fått samhällsuppdrag delegerade till sig. Vi kan därför tala om *förstatligande* eller offentliggörande som en övergripande process, vilken omfattar följande mer specifika processer. För det första ser vi en *sekularisering* som började långre tillbaka i svensk historia på det akademiska fältet, internt genom att den teologiska hegemonin gav vika för upplysningstidens rationalism och naturvetenskap. Externt handlade det om kyrkans inflytande över universiteten, som upphörde i mitten av 1800-talet. Utbildningsfältets motsvarande sekularisering hade stark fördröjning och kyrkans inflytande genom kristendomsundervisning och biskoparnas inspektion av läroverken respektive kyrkoherdarnas inspektion av folkskolorna upphörde först på 1950-talet. Socialt arbete, psykoterapi och rådgivning har till mindre delar legat i kyrkliga organisationer fram in i nutid. En form av sekularisering på individplanet rör yrkesutövning som kall. Denna uppfattning var särskilt utbredd bland präster och sjuksköterskor. I slutet av den historiska perioden hade de sistnämnda till större delen övergivit detta, medan det fortfor i andra yrken och särskilt bland präster.<sup>11</sup>

<sup>11</sup> Brante m. fl. 2015, s. 54, 164.

För det andra ser vi en *akademisering* genom att yrkesutbildningar tog över undervisnings- och examensformer från universiteten för att i olika steg och med fullbordan 1977 istället flyttas in i universitets- och högskoleväsendets enhetliga statliga organisation.

För det tredje ser vi ett *förvetenskapligande* av yrkesutbildningar genom att forskning infördes och tillfördes och att nya forskningsämnen etablerades så att all högskoleutbildning skulle vara vetenskapligt baserad. Förvetenskapligandet utgör en professionalisering av själva yrkesverksamheten. Men den handlar också om, som särskilt framhålls vad gäller läraryrkena, att i deras fall stärka grundskolans legitimitet i samhället. En sådan funktion kan även gälla andra fält.

För det fjärde ser vi en *specialisering och differentiering* inom såväl yrkesutbildning som yrkesutövning. Detta utmärkte särskilt hälsofältet och teknologifältet. Men specialistutbildningar är ett senare och mycket väsentligt steg i ett yrkes professionalisering. På det psykosociala fältet har det länge varit en omdiskuterad fråga i socialt arbete, psykologi och psykoterapi.

För det femte ser vi ett särskilt *förstatligande* på det akademiska fältet och utbildningsfältet både vad gäller ekonomi, styrning och innehåll. Vi kan ta utbildningsfältet som exempel på en kombination av förvetenskapligande och förstatligande. Där syntes förändringar av lärarutbildningen som genomfördes i förvetenskapligande syften med definierad pedagogisk kunskapsbas, tidsmässig förlängning av utbildningen, höjda antagningskrav, behörighet till forskarutbildning m.m. Samtidigt uttrycktes ett starkt missnöje från statens sida med den pedagogiska skolforskningen och hur denna anpassades till och integrerades i lärarutbildningen. Man konstaterade att varje slutbetänkande innehöll larmrapporter om bristen på relevant skolforskning och att lärarutbildningen hade svag forskningsbas. I varje slutbetänkande fann man också förslag till styrning av den pedagogiska forskningen i riktning mot allt snävare avgränsningar samt tillämpad och praktisk pedagogik. Hälsofältet och regleringsfältet initierades och leddes av statliga organ för att däremot istället senare få fler privata och lokala inslag. Vissa utbildningar på det teknologiska fältet etablerades tidigt på statligt initiativ, och andra privata utbildningar förstatligades efter hand.

Thomas Brante diskuterar sex perioder i Sveriges nations- och statsbyggande.<sup>12</sup> 1) Nationalstaten (1500- och 1600-talen) och därmed behov av utbild-

<sup>12</sup> Brante 2014, kap. 2.

ning av professionella statstjänstemän beskrivs i kapitlet om det akademiska fältet. 2) Den estetiska staten och de konstnärliga professionerna (svenskt 1700-tal) saknas i föreliggande studie och i denna bok.<sup>13</sup> 3) Den industriella revolutionen och de tekniska professionerna (1800-talet) beskrivs i kapitlet om det teknologiska fältet. 4) Välfärdsstaten och de människobehandlande professionerna beskrivs i kapitlen utbildningsfältet, hälsofältet, regleringsfältet och det psykosociala integrationsfältet. Välfärdsstaten hade rötter i slutet av 1800-talet, men starka politiska initiativ i dialog med professionell expertis togs i Sverige på 1930-talet utifrån idéer om att modernisera landet med social ingenjörskonst. Kvantitativa take-off för dessa professioner började dock först efter andra världskrigets slut, vilket syns tydligt i den högre utbildningens expansion. Återstår så för den nutida volymen 5) Den nyliberala staten och marknadsprofessionerna samt 6) Den globaliserade staten och de internationella professionerna.

Vilka är så de historiska villkoren eller betingelserna för professionalisering på dessa professionella fält? Brante diskuterar i sin bok *Den professionella logiken* begreppet mekanismer (se även kapitel 1 i denna bok).<sup>14</sup> De definieras som orsaker till orsakssamband eller mer allmänt som kausala strukturer och kan förenklat kallas villkor eller betingelser. Kapitlens beskrivningar av professionalisering på de olika fälten behandlar främst villkor och betingelser för professionalisering och klart mindre uteblivna betingelser eller mera direkta hinder mot professionalisering. Kapitlet om utbildningsfältet visar dock några exempel på hinder mot professionalisering. De olika lärarförbunden som etablerades i slutet av 1800-talet kom att utgöra ett hinder i samband med försöken att skapa ett gemensamt grundskolläraryrke från 1960-talet och framöver. Ett annat hinder var brist på gemensam lärarutbildning. Ett tredje hinder var återkommande nya identifieringar av vad som skulle vara yrkets vetenskapliga bas.

En för samtliga fält mycket framträdande gynnsam betingelse var etablering och utveckling av den nationella och lokala staten med myndigheter och förvaltningar i den offentliga sektorn under industrisamhällets respektive välfärdssamhällets epoker. En del av detta utgjordes av utbildningsväsendets och utbildningssamhällets framväxt och expansion. Till exempel skapades genom statens försorg en systematisk legitimering av teknisk kompetens

<sup>13</sup> Sciulli 2010.

<sup>14</sup> Brante 2014, s. 150ff.

via utbildning, examina och vetenskaplighet redan på 1870-talet. Men detta bildade samtidigt en del av själva professionaliseringen och är därmed svårt att analytiskt urskilja som en betingelse i sig, utan får ses som en del av yrkenas strukturella omgivning. På det akademiska fältet är detta mycket tydligt. Professionernas yrkesutbildningar och deras ”gradvisa inkorporering i akademien framträder därmed som den enskilt viktigaste faktorn för omvandlingen till universitetssystemets och universitetslärarkårens specifikt moderna form”. Därmed upphävdes personsambandet mellan de två huvuduppgifterna, forskning och undervisning.

I denna nationalstatliga process har vi alla andra verksamheter som liksom utbildningsväsendet expanderade mycket starkt i och med att först industrisamhället byggdes upp och senare välfärdssamhället. Det skedde genom utredningar, politiska beslut och konstruktion och reformer av organisationer. Så till exempel en slutsats vad gäller läraryrkena där externa utbildningspolitiska visioner och strategier i utredningar positionerade och avgränsade lärares yrkesverksamhet och kognitiva legitimering, vilket formade organisationerna. Dessa kom i sin tur att utgöra mer materialiserade betingelser för professionerna. De fick sina samhällsuppdrag delegerade till sig av staten via sina förvaltnings- och arbetsorganisationer, vilka kom att utgöra de viktigaste betingelserna för många yrkens och fälts professionalisering. Detta framträdde särskilt tydligt på utbildningsfältet och hälsofältet. Skolans traditionella undervisningsformer liksom skolans organisering utgjorde starkt begränsande och bestämmande former för läraryrkena. Yrkena på hälsofältet analyserades som en underordning under staten. Den framväxande nationalstaten och statsadministrationen bildade en instans mellan medborgare och sjukvården som samhällsfunktion. Analysen av läkar- och sjuksköterskeyrkets professionalisering visade betydelsen av organisatoriska traditioner som styrde politiska investeringar och utbyggnaden av hälso- och sjukvården. Där följdes vad som kallas akutvårdslogiken, som blev en konsoliderande faktor för medicinen. På regleringsfältet spelade rättsväsendet en motsvarande roll som organisatorisk betingelse. Det psykosociala fältet kan ses som ett undantag genom att det var relativt oberoende av stora och starka byråkratiska arbetsorganisationer i statens tjänst. Där var istället ideella föreningar, stiftelser och mindre enskilda företag framträdande betingelser som hörde ihop med en professionalisering underifrån.

En helt annan betingelse finner vi i forskningens och kunskapsutvecklingens egen inre omvandling. I naturvetenskap, medicin och teknik

utvecklades kunskap om orsakssamband och mekanismerna bakom dem som kunde ge förklaringar och därmed grund för intervention. Detta bildade en helt ny kognitiv grund för många professionella yrken att förklara, behandla och åtgärda processer, till exempel ingenjörsvetenskapen, det biomedicinska paradigmet och den experimentella psykologin. Det var särskilt på det teknologiska fältet och hälsofältet som man därmed fick helt nya resurser och varigenom yrkena kunde differentieras och specialiseras. Denna mekanismbaserade kunskap bildade också grund för interventioner i verkliga sammanhang. Här möttes vetenskap och profession i professionella praktiker som fick sin legitimitet genom vetenskaplig kunskap – ofta via en ontologisk modell specifik för en viss professionell praktik.<sup>15</sup> Brante ger ett antal exempel på hur teorier integreras med professionella praktiker. De visar också att det krävs särskilda ingående studier om den vetenskapliga utvecklingen som går utöver vad vi kunnat göra av dessa sex professionella kompetensfält.<sup>16</sup>

Vi kan med Brante sammanfatta skillnaderna vad gäller kognitiv bas mellan de klassiska professionerna och välfärdsprofessionerna på följande sätt.<sup>17</sup> I allmänhet fick de klassiska professionerna sina kvalitativa take-off på grund av vetenskapliga och teknologiska genombrott, medan de senare välfärdsprofessionerna fick sina kvantitativa take-off på grund av politiska beslut. Välfärdsprofessionerna och de människobehandlande områdena använde kunskap som var mer kontextberoende. Välfärdsprofessionerna saknade gemensam ontologisk modell och tenderade att vara mer flerparadigmatiska. De klassiska professionernas praktiker var mer baserade på gemensamma och erkända mekanismkunskaper, medan välfärdsprofessionernas praktiker istället var mer baserade på korrelationer och enkla orsakssamband.

Slutligen kan status ses som en underliggande kausal struktur. Det torde vara särskilt tydligt vad gäller akademifältet och hälsofältet. Det senare lånar eller använder sig också till stor del av statusordningar som har funnits och som finns inom akademifältet. Sådana statusordningar gäller lärosäten, fakultet, ämnen och vetenskaper och positioner. De kan förklara hur professionsutbildningarna utanför universiteten övertog former för undervisning och examination från universiteten. Liksom hur universiteten omforma-

<sup>15</sup> Brante 2014 s. 204ff.

<sup>16</sup> Brante 2014 s. 209ff.

<sup>17</sup> Brante 2014 s. 246.

des när deras forskning och yrkesutbildningar infogades i universitetens institution och organisation. På hälsofältet visas en rad dimensioner som specialiteternas och hela verksamhetens statusordningar vilar på, som: grad av forskningsberoende, klar–oklar diagnos, bota–vårda, ren–oren kunskap, kirurgi–medicin, slutenvård–öppenvård osv. Sannolikt hör sådana statusskillnader nära samman med över- och underordning, makt, inflytande och kamp om centrala resurser mellan yrken på fältet och i relation till andra fält.

Detta är våra beskrivningar och analyser av det svenska professionella landskapet med sina kunskapsbärare från ursprungliga formeringar fram till dess att industrisamhället globaliseras och välfärdssamhället omorganiseras under en nyliberal ideologi med en rad förändringar som rör styrning och organisering. De svenska professionella kompetensfälten utvecklades huvudsakligen i dynamiken mellan politisk-byråkratisk styrning och professionell styrning. Det handlade mindre om relationen till efterfrågan från en marknad och mycket mer om behov eller krav från politiska organ och statliga myndigheter. (Detta syns i att de respektive kapitlen ägnar liten uppmärksamhet åt hur klienter konstruerats och hur marknaders efterfrågan uppstått.) Nutidshistorien kommer att handla mycket mer om relationen mellan professionell styrning och marknadsstyrning. När denna historiska period började avslutas under 1970-talet inleddes en ideologisk omorientering som skulle starkt ifrågasätta politisk styrning och den offentliga sektorns legitimitet och omfattning till fördel för den privata sektorns intressen. Detta resulterade i en genomgripande omvandling av det professionella landskapet liksom det svenska samhället i stort. Där tar vår nästa bok vid, om det svenska professionella landskapets förändringar i nutid: *Ett professionellt landskap i förvandling*.

## Referenser

- Abbott, Andrew (1988). *The system of professions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brante, Thomas (2014). *Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.
- Brante, Thomas; Johnsson, Eva; Olofsson, Gunnar & Svensson, Lennart G. (2015). *Professionerna i kunskapssamhället. En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.
- Collins, Randall (1979). *The Credential Society. An historical sociology of education and stratification*. Orlando, FL: Academic Press.

- Freidson, Eliot (2001). *Professionalism. The third logic*. Cambridge: Polity Press.
- George, Alexander & Bennett, Andrew (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Grimen, Harald (2008). "Profesjon og kunnskap". I Molander & Terum (red.) s. 71-86. Oslo: Universitetsforlaget.
- Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) (2008). *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sciulli, David (2010). "Structural an institutional invariance in professions and professionalism". I: Svensson, Lennart G. & Evetts, Julia (red.) *Sociology of professions. Continental and Anglo-Saxon traditions*. Göteborg: Daidalos.
- Slagstad, Rune (2008). "Profesjoner og kunnskapsregimer" I Molander & Terum (red.) s. 54-70. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smeby, Jens-Christian (2008). "Profesjon og utdanning" I Molander & Terum 2008, s. 71-86. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smeby, Jens Christian (2012). "The significance of professional education". Jensen, Karen Lahn, Leif Christian Nerland, Monika (red.), *Professional Learning in the Knowledge Society*. 3. s. 49-67. Sense Publishers.
- Svensson, Kerstin; Johnsson, Eva & Laanemets, Leili (2008). *Handlingsutrymme: Utmaningar i socialt arbete*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Svensson, Lennart G. (2011). "Profession, organisation, kollegialitet och ansvar". *Socialvetenskaplig tidskrift* 18 (4): 301-319.
- Svensson, Lennart G. & Ulfsdotter Eriksson, Ylva (2009). *Yrkesstatus. En sociologisk studie av hur yrken uppfattas och värderas*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen, Forskningsrapport 140.
- Ulfsdotter Eriksson, Ylva (2006) *Yrke, status & genus : en sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Åmark, Klas (1989). "Öppna karteller och sociala inhägnader". I: Selander, Staffan (red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.